

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЙНІ УМОВИ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИINSTITUTIONAL CONDITIONS OF RURAL TERRITORIES'
DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті з використанням інституційних матриць розглядаються інституційні зміни в аграрній сфері України. Обґрунтовується існування двох інституційних структур, що діють на селі. Запропоновано авторське розуміння економічних категорій «інституціоналізм» та «редистрибутивна економіка». Стаття присвячена висвітленню проблем розвитку сільських територій України. Проаналізовано умови розвитку сільських територій, особлива увага приділена інституційній структурі.

Ключові слова: інституціоналізм, інституційна структура, редистрибутивна економіка, ринкова економіка, аграрна сфера, інституціональні матриці.

В статье с использованием институциональных матриц рассматриваются институциональные изменения в аграрной сфере Украины. Обосновывается существование двух институциональных структур, действующих на селе. Предложено авторское понимание экономических категорий «институционализм» и «редистрибутивная

экономика». Статья посвящена освещению проблем развития сельских территорий Украины. Проанализированы условия развития сельских территорий, особое внимание уделено институциональной структуре.

Ключевые слова: институционализм, институциональная структура, редистрибутивная экономика, рыночная экономика, аграрная сфера, институциональные матрицы.

The article deals with the institutional transformations in the agrarian sphere of Ukraine with application of institutional matrixes. The author explains existence of two institutional structures functioning in the village. The author's understanding of economic categories of «institutionalism» and «redistributive economy». The article is devoted to problems of development of rural territories of Ukraine. We analyze the conditions of development of rural areas, particular attention is paid to the institutional structure.

Key words: institutionalism, institutional structure, redistribution economy, market economy, agrarian sector, institutional matrixes.

УДК 35.071:711.3(477)

Однорог М.А.

к.е.н.

Технологіко-економічний коледж
Білоцерківського національного
аграрного університету

Постановка проблеми. Сільські території охоплюють значну частину території України. Рівень економічного освоєння, щільність населення та облаштування сільській місцевості значною мірою визначають безпеку і територіальну єдність держави.

Сільську територію слід розглядати як складну територіальну систему, що володіє рядом об'єктивних властивостей, – це протяжність території, площу, рельєф, природні ресурси, чисельність населення, рівень економічного і соціального розвитку [1, с. 8].

Вжиті регіональними державними органами управління заходів щодо розвитку сільського господарства хоча і викликали стабілізацію і зростання обсягів виробництва в сільському господарстві, але не привели до стійкого соціально-економічного зростання на селі. Сталий розвиток сільських територій – стабільний соціально-економічний розвиток сільських територій, заснований на ефективній сільській економіці, розширеному відтворенні людського капіталу і продуктивної зайнятості сільського населення, підвищення рівня і якості життя населення, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [2, с. 18].

До однієї з основних причин кризової ситуації на селі слід віднести незбалансованість розвитку сільських територій як наслідок відсутності цілісного механізму інституціоналізації відносин, що складаються в процесі еволюції форм взаємодії суб'єктів сільської економіки. Актуальність даної проблеми посилюється необхідністю створення організаційно-інституційних структур для реалізації Доктрини продовольчої безпеки України [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем інституціоналізаційних умов розвитку сільських територій присвячені роботи, як зарубіжних, так і вітчизняних економістів Гончарова Н. П., Дерев'янкін Т. І., Артемова Т. І., Архиреев С. І., Гриценко А. А., Кирдина С. Г., Норт Д. К., Пустовіт Р., Шаститко А. Е., Шевченко О. О., Юхименко П. І., Леоненко П. М. та ін.

Значне коло концептуальних питань щодо інституційних механізмів соціально-економічного розвитку сільських територій залишаються недостатньо дослідженими і вимагають їх подальшої розробки.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення інституціональних особливостей та інституційної структури розвитку сіль-

ських територій, а також вдосконалення бачення змісту економічних категорій «інституціоналізм», «редистрибутивна економіка».

Виклад основного матеріалу. Інституціоналізм, як напрямок економічної науки виник на рубежі XIX-XX ст., його формування проходило під впливом робіт представників німецької історичної школи, соціології та інших наук. Граючи помітну роль в 1930-х, 1960-х і 1970-х роках, цей напрямок у своєму розвитку еволюціонував від старого (раннього, традиційного) інституціоналізму до сучасного інституціоналізму [4].

Ідеї нової інституціональної економіки пов'язані з ім'ям лауреата Нобелівської премії в галузі економіки Рональда Коуза, який виклав ідеї нової економічної теорії в роботах «Природа фірми» (1937) і «Проблеми соціальних витрат» (1960). Р. Коуз включив аналіз інститутів у дослідження проблем економічного вибору. Даний підхід в подальшому був розвинутий в роботах Нобелівського лауреата Д. Норта.

На думку Д. Норта, «Інститути – це «правила гри» у суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – чи то в політиці, соціальній сфері або економіці. Інституційні зміни визначають те, як суспільство розвивається в часі, і таким чином є ключем до розуміння історичних змін» [5, с.7].

У складі інституцій Д. Норт виділяє три головні складові:

- неформальні обмеження (традиції, звичаї, соціальні умовності);
- формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти);
- механізм примусу, що забезпечує дотримання правил (суди, поліція тощо). Поділ інститутів на формальні та неформальні види має велике значення для аналізу сучасної ситуації в аграрній сфері України. Згідно неоінституціональному підходу, неузгодженість і суперечливість формальних і неформальних інститутів закономірно притаманні періоду кардинальної перебудови інститутів.

Як показав досвід, не можна забезпечити проведення економічних реформ на основі чисто економічної теорії. Рішення макроекономічних проблем залежить не лише від зміни суб'єктів економіки, але і від історично сформованої інституціональної структури суспільства.

Формальні інститути створюються свідомо діями соціальних груп і визнаються державою як нормативно-правові акти. Неформальні інститути є продуктом спонтанних дій економічних суб'єктів. Сукупність формальних і неформальних правил, що регулюють діяльність економічних і соціальних суб'єктів прийнято вважати «інституціональ-

ним середовищем», «інституційною структурою», «інституційною системою» і т. д.

Господарські явища на селі слід розглядати через призму інституційної багатовимірності його економіки, що дозволить глибше зрозуміти його природу, виявити внутрішні і зовнішні фактори впливу на нього, визначити можливі сценарії його подальшої зміни і розвитку.

Сільські території можемо представити в єдності трьох основних проекцій, у своєрідній системі координат – економічної, політичної і культурно-ідеологічної. Залежно від дослідницьких завдань можуть бути виділені наступні сторони відносин:

- економічні – відносини, пов'язані з одержанням та використанням ресурсів для виробництва необхідних благ;
- політичні відносини, певним чином організовані, упорядковані і керовані, орієнтовані на досягнення певної мети;
- ідеологічні відносини, що реалізують певну ідею, ті чи інші значущі для суспільства цінності, що відрізняє соціальну діяльність людини від тварин.

Пов'язані між собою діючі в економічній, політичній і ідеологічній сферах базові інститути – основний предмет дослідження в теорії інституційних матриць.

У вітчизняній економічній науці при розкритті інституційної структури економіки використовують інституційну матрицю, запропоновану Ц. Р. Кірдіною. Згідно теорії Ц. Р. Кірдіної, все різноманіття конкретних особливостей більшості держав, що існували та існують на землі, можна при певному рівні абстракції представити у вигляді двох ідеальних типів, якісно різних інституційних матриць, агрегуючі в собі реальне різноманіття соціальних зв'язків, і вони були названі X- та У-матриці [6, с. 15], які відрізняються комплексами, що утворюють їх базові інститути.

Для X-матриці характерні такі базові інститути:

- в економічній сфері – інститути редистрибутивної економіки. Сутністю редистрибутивних економік є обов'язкове опосередкування центром руху цінностей і послуг, а також прав по їх виробництву та використанню;
- в політичній сфері – інститути унітарного політичного устрою;
- в ідеологічній сфері – інститути комунітарної ідеології, основний зміст яких полягає в домінуванні колективних, спільних цінностей над індивідуальними, пріоритет над Я.

В-матриця, в свою чергу, має такі базові властивості:

- в економічній сфері – інститути ринкової економіки;
- в політичній сфері – інститути політичного устрою;

- в ідеологічній сфері – інститути субсидіарної ідеології, в яких закріплюється домінуюче значення індивідуальних цінностей по відношенню до цінностей спільнот більш високого рівня, які відповідно мають субсидіарний, підрядний по відношенню до особистості характер, тобто в ідеологічних інститутах закріплюється пріоритет Я над Ми [7].

В аграрній сфері України радянського періоду основними виробниками були колгоспи і радгоспи. Колгоспи і радгоспи були ядром соціально-економічного життя села. За своєю природою вони були елементами роздавальної економіки. В рамках колгоспно-радгоспної системи гарантувалися зайнятість населення, стабільний дохід, безкоштовна освіта і медичне обслуговування. Сільськогосподарські підприємства надавали велику допомогу у веденні особистого подвір'я, наприклад шляхом надання техніки, кормів. За наявності базових інститутів колгоспи, як і радгоспи, можна віднести до класичних «редистрибутивних» інституціональних формах здійснення господарської діяльності на селі. Форма власності – державна, обмін ресурсами і благами – розподільчий, система взаємовідносин – координаційна, господарська діяльність – планово-пропорційна, праця – службова.

Рішення про перехід аграрної сфери до ринкової економіки в Україні було розпочато з прискореної реорганізації колгоспно-радгоспної системи при зниженні до мінімуму державної підтримки сільського господарства. В результаті проведеної масової реорганізації колгоспно-радгоспної системи сталося руйнування «старої» інституційної системи. За задумом реформаторів, аграрний ринок повинен сформуватися самостійно по мірі самоорганізації і самоврядності сільськогосподарських товаровиробників.

Перехід аграрної сфери України від Х-економіки до класичної форми здійснення господарської діяльності в економіці так і залишився незавершеним. В процесі ринкових реформ, що проводилися поспішно, без ретельної концептуальної підготовки, необхідного наукового, правового та економічного, перш всього ресурсного забезпечення, без урахування закономірностей і тривалості перехідного періоду в багатьох нових організаційно-правових формах господарств, насамперед великих сільгосппідприємств, – сталася косметична, можна сказати уявна інституційна реформа [8, с. 40].

Включення ринкових механізмів без державного регулювання викликало кризу в аграрній сфері України. Включився механізм відторгнення нових правил, які диктувалися законами ринку. Господарючі суб'єкти та населення стали виробляти свої моделі поведінки, які, на їх погляд, повинні були знизити негативний вплив нових формальних інститутів. Прикладами таких моделей служила

нечесна поведінка по відношенню до партнерів по бізнесу – постачальників і споживачів, відхід від податків, несплата кредитів, формування «сірих» схем для відмивання грошей, розкрадання майна підприємств. Тобто ринкові формальні інститути, які практично нав'язувалися суспільству, не знайшли належного відгуку суспільства. Більше того, вони не узгоджувалися з домінуючими на той момент неформальними інститутами, тими традиціями та соціальними нормами, на яких було виховано не одне покоління. Вплив ідеології колективізму ще тяжіло над суспільством.

Незважаючи на все це, в результаті радикальної трансформації сформувалися нові форми господарювання в аграрній сфері. Функціонування сучасної системи сільського господарства України базується переважно на приватній власності при різноманітні форм господарювання економічних суб'єктів, що володіють реальною економічною самостійністю, що будують свою діяльність на принципах ринкового підприємництва.

На селі з різним ступенем ефективності діють комбіновані ринково-редистрибутивні інституційні структури. Формою зрощування базових інститутів У – і Х-економік є державні унітарні підприємства, що зберегли практично всі інституційні елементи розподільчого типу. При державній власності на засоби виробництва такі підприємства забезпечуються матеріально-технічними ресурсами, що говорить про редистрибуції. При цьому сам обмін є ринковим, оскільки державні підприємства реалізують свою продукцію на ринку, при цьому отримують прибуток і збільшують свій капітал [9].

Ряд селянських (фермерських) і особистих підприємств також поєднують у собі риси розподільної та ринкової економік, оскільки здійснюють підприємницьку діяльність з метою забезпечення потреб тільки своєї сім'ї.

Висновки з проведеного дослідження Таким чином, на підставі проведеного аналізу господарської практики можна стверджувати, що в сучасному українському селі співіснують два типи інституційних структур, що якісно розрізняються між собою і регулюють економічні взаємовідносини селян, переміщення ресурсів і вироблених благ всередині сільських громад. Перша з них – ринкова економіка. Друга – редистрибутивна, або роздавальна економіка. При цьому суб'єкти сільської економіки можуть перебувати одночасно в межах однієї або будь-якого поєднання перерахованих інституційних структур, переслідуючи при цьому різні цілі і реалізуючи різні інтереси.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гончарова Н. П. Інституціональні основи державного регулювання економіки / Н. П. Гончарова // Економіка та держава. – 2008. – № 7. – С. 7–11.

2. Дерев'янкін Т. І. Институалізація економічної історії (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) / Т. І. Дерев'янкін, В. П. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 8. – С. 17–33.

3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований [Текст] / Т. И. Артемова, С. И. Архиреев, А. А. Гриценко; под ред. А. А. Гриценко; Институт экономики и прогнозирования НАН Украины. – Х. : Форт, 2008. – 927 с.

4. Кирдина С. Г. (2004) X- и Y-экономики: институциональный анализ. – М. : Наука, 256 с.

5. Норт Д. К. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики, 1997. – № 3. – С. 6–17

6. Пустовіт Р. Теоретичний аналіз процесу інституціоналізації в постсоціалістичних економіках / Р. Пустовіт // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 14–26.

7. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М. ТЕИС, 2010. – 828 с.

8. Шевченко О. О. Институциональна складова розвитку економіки знань / О. О. Шевченко // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2009. – № 4 (24). – С. 39–44.

9. Юхименко П. І. Історія економічних учень навч. Посібник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2002. – 514 с.